Antik Kentlere Doğru

Vefa Taşdelen

Giriş

Gadamer, tarihin "karanlık bir kitap gibi" olduğunu söyler.[1] Geriye doğru gidildiğinde bu karanlık iyice yoğunlaşır, giderek göz gözü görmez olur. Belki de bundan olacak, insan tarihe kendi zamandan, kendi zamanın koşulları içinden bakmaya eğilim duyar. Bu durum bir noktaya kadar normaldir de. Zira herkes, kendi ufku, kendi kültür dairesi içinde ulunur; oradan bakar, oradan görür. Antik kentler için de aynı durum geçerlidir; onlar da karanlık bir kitap gibidir. Geçmiş zamanın bir daha gün yüzü görmeyecek sayfalarına gömülmüş hadiseleri, yaşantıları nasıl bilebiliriz, ne kadar bilebiliriz? Arkeologların yorumları oradaki yaşantıyı ne kadar verebilir bize? Tek boyutlu, yalın bir görüntü değildir antik kent; içinde binlerce yılın değişimlerini, anlam katmanlarını taşır. Farklı uygarlıkları, farklı yaşayış ve düşünüş biçimlerini, farklı zamanları ve farklı koşulları içinde barındırır. Bir antik kent, binlerce yıllık birikimiyle tarih kitabının kapanmış sayfaları arasındadır. O sayfalara bin yıllar içinde nelerin yazıldığını tam olarak hiçbir zaman bilemeyiz.

Antik kent kavramının kapsamı oldukça geniştir. İnsanların yaşadığı, hele hele kültür ve uygarlık ürettiği her coğrafyada çok sayıda antik kent vardır. Sözgelimi Anadolu'da yüzlerce antik kente rastlamak mümkündür. Yakın ve uzak çevremize baktığımızda Asurilerden, Hititlerden, Urartulardan, Greklerden, Roma ve Bizans'tan kalma onlarca antik kente rastlayabiliriz. Antik kentlerden bir kısmı hayatiyetini kaybetmiş, bazılarında ise hala yaşam sürmektedir. Sözgelimi Teb, Ninova, Babil, Efes, Milet, Atina, Roma, Samiriye, Yeruşalim, Sidon, İskenderiye, Hattuşaş, Tuşba gibi şehirler, neredeyse antik birikimleriyle gündelik yaşamın canlılığını bir arada sergilerler.

Tıpkı insanlar gibi şehirlerin de bir yazgısı, bir ömrü, doğumu ve ölümü vardır. Ağır devinimleriyle zamanın karanlık katmanları arasından aşıp gelen antik kentler farklı dönemlerin, farklı kültür ve uygarlıkların, farklı inanış ve yaşayış biçimlerinin tanıklığını yaparlar. Bu nedenle, her kavmin, her uygarlığın kendi öyküsünü yazdığı bir kitap, kendi resmini yaptığı bir tablo gibidir. Onların sayfaları arasında kavimlerin acı ve tatlı anıları da gömülüdür ve bunlardan pek azı tarihin açık sayfalarından okunabilir.

Tarih içinde başlıca üç şehir tipinin ortaya çıktığını söyleyebiliriz: (1) Tek tanrılı dinlerin etkin olduğu şehirler, (2) çok tanrılı dinlerin (paganist inanışların) etkin olduğu şehirler, ve (3) sanayi şehirleri. Bu üç temel motif, şehirlerin oluşum ve biçimlenişinde etkili olmuştur. Sanayi kentlerinin 1800'lü yıllarda ortaya çıkmaya başladığı göz önüne alınırsa, antik kentlerin başlıca tek tanrılı ve çok tanrılı inanışlar çerçevesinde biçimlendiği

[1] Hans-Georg Gadamer, *Truth and Method*, tr. William Gelen – Doepel, Great Britain for Sheed & Ward. Ltd., London, 1981, s. 156.

söylenebilir. Ancak şunu da söylemek gerekir: Antik kentler binlerce yıllık evrimleri içinde bu inanışlar arasında gidip gelmişlerdir. Sözgelimi Teb, Memfis, Atina, Roma, Babil, Ninova, İskenderiye, Konstantinapolis gibi antik kentler; paganist inanışlardan tek tanrılı inanışlara, Yahudilikten Hıristiyanlığa, Hıristiyanlıktan İslamiyete pek çok inanışın yaşandığı mekânlar olmuşlardır. Bu nedenle onlardan hiçbiri salt bir inancın izini taşımazlar, aksine bütün inanışların izlerini taşırlar. Antik kentleri oluşturan ve biçimlendiren motiflerin izlerini, aynı şehirde, aynı antik kesitte, bir arada görmek mümkündür.

1. Antik Kentlerin Ruhu

Giambattista Vico (1668-1744), *Yeni Bilim* (*Scienza Nuova*) adlı ünlü çalışmasında tarihi tufanla birlikte başlatır; bu şekilde Nuh'un oğullarından türeyen bir insanlık tablosu ortaya koyar. Kavimlerin kökeni Nuh'un oğulları Ham, Yafes ve Sam'a dayanır. Ham ırkı, Güney Asya, Mısır ve Afrika'nın diğer kısımlarına gitmiştir. Yafes'in ırkı, Kuzey Asya veya İskitya ve oradan Avrupa'ya doğru ilerlemiştir. Sam ırkı bütün Orta Asya'nın içinden doğuya doğru yol almıştır."[2] İnsanlık o zamandan bu yana, farklı dönemlerden geçerek gelmiştir. Bu dönemler, *Yeni Bilim*'de "tanrılar çağı", "kahramanlar çağı" ve bütün insanların kendilerini insani tabiata eşit olarak gördükleri "insanlar çağı" olarak nitelenir.[3]

Vico, "yeni bilim" olarak adlandırdığı bilimle, kavimlerin tarih içindeki evrimini, ilahi ve insani kurumların kökenini, insanın yeryüzündeki etkinliklerini ve varoluş biçimlerini incelemeyi amaçlar. Ailelerden (*famuli*) meydana gelen şehirlerin kökeni, imparatorlukların kökeni, savaş ve barışın kökeni, halk tabakalarının (*fief*) kökeni, ticaretin kökeni, kamu hazinesinin kökeni, kolonilerin kökeni, aristokratik yönetimlerin kökeni gibi konulara açıklamalar getirmeye çalışır. Böylece devletlerin, toplumların kuruluşu ve yıkılışı açıklanır. "Medenileşmiş uluslar kadar barbar olan uluslar da zaman ve mekân bakımında birbirlerinden uzak olmaları nedeniyle ayrı ayrı kurulsalar da şu üç insanî âdeti daima korumuşlardır: "Hepsinin bir dini vardır, hepsi evlilikleri törenlerle kutsar, hepsi defin töreni yapar. Ve ister vahşi, ister kaba olsun, hiçbir ulusta din, evlilik ve cenaze töreni ayinlerinden daha seçkin ve daha kutsal icra edilen başka hiçbir insanî fiil yoktur."[4] Vico'ya göre bu üç kurumun, insanların yeniden vahşi doğalarına geri dönmemeleri, vahşi kütleler haline gelmemeleri için yaşatılması gereklidir.

Vico çalışmasında kavimleri, İbrani kavimler ve gentil kavimler olmak üzere ikiye ayırır. Bu ayrımı oluşturan merkezi düşünce, kavimlerin Tanrı ile olan ilişki ve iletişim biçimleridir. İbrani ulusların özelliği, Tanrı ile bir iletişime sahip olmalarıdır. İbrani olmayanlar (*gentiller*) ise zaman içinde bu iletişimi kaybetmiş kavimlerden oluşur. Bu kavimler, tedrici olarak, aile devletinde, evlilik ve aile bağlarıyla kendilerini insani bir toplum içinde bir arada tutabilmiş olan müşterek ataları olan Nuh'un gerçek dinini bırakmışlar, ailelerini rasgele ilişkilerle parçalamışlar, bu şekilde büyük yeryüzü ormanında başıboş vahşiler olarak dolaşmaya başlamışlar, böylece soy, kavim ve aile kavramını unutmuşlardır. Gentil kavimler, zaman içinde kendi tanrılarını yaratarak pagan bir toplum olmuşlar; kendi törelerini, hukuklarını ve toplumsal düzenlerini de oluşturmuşlardır.

Vico, kavimlerin ortaya çıkışını, gelişimini, gerileyişini ve çöküşünü, zaman içindeki yolculuğunu, ideal sonsuz bir tarih fikri açısından anlamaya çalışır. "İdeal sonsuz tarih" kavramı içinde "tanrısal inayetin anlaşılması" önemli bir yer tutar. Tanrısal inayetin öncelikli özelliği, insana toplum halinde yaşama duygusunu vermiş olmasıdır. Vico'ya göre, Tanrı, insanın sosyal olma özelliğini sağlarken, insani kurumları da öyle takdir etmiş ve öyle düzenlemiştir ki, ilk günahla mutlak adaletten uzaklaşmış olan insan, bu sayede vahşilikten ve

[2] Giambattista Vico, *Yeni Bilim*, çev. Sema Önal, Doğubatı Yayınları, Ankara, 2007, s. 151. Ayrıca bkz. *Hermeneutiğin Evrimi, "Kesitler"*, Hece Yayınları, Ankara, 2008, s. 41-54.
[3] Giambattista Vico, *a.g.e.*, s. 43-55.
[4] Giambattista Vico, *a.g.e.*, s. 38-39, 132.

yalnızlıktan kurtulmuş, toplum halinde yaşamaya alışmıştır. Şu halde tanrısal inayet, insanın toplumsal doğasına karşılık gelen bir kavramdır. Bu anlamda, toplumları ve uygarlıkları oluşturan temel ilke durumundadır. Tanrısal inayetin bir başka özelliği, insan dünyasına düzen veren, kuralları ve değerleriyle onu tinsel bir dünya haline getiren, belirli bir yönde geliştiren, Tanrısal güç, öğüt ve irade olmasıdır. "Tanrı, sonsuz öğüdüyle bize tabiat içinde varoluş vermiştir ve tabiat yoluyla varoluşu muhafaza eder." Dolayısıyla, ilahi inayet, öncelikle, düzene koyan ve yön veren bir "öğüt" olarak ortaya çıkar;[5] insanların bir düzen, hukuk ve adalet içinde bir arada yaşamalarını sağlar. Sivil yaşam, yalnızlıktan topluma, vahşilikten hukuka, kaostan düzene, töresizlikten kurala ve yasaya geçişi simgeler. Böylece tanrısal irade, bir lütuf olarak insanların doğasına toplumsallığı, bir arada yaşama yetisini koymuştur. Bu nedenle Vico, *Yeni Bilimi* "ilahi inayetin akılsal sivil teolojisi" olarak niteler. Bunun bir nedeni de, toplumsal yaşamın dinle birlikte başladığı fikridir.[6]

Vico'nun bakış açısından söylersek, insanlar, yeryüzündeki ilk varlıklarından beri, bir arada yaşamaya eğilimli olmuşlardır. Bu onların hayatını kolaylaştırdığı gibi, kendilerini doğadan ve diğer insanlardan gelebilecek tehlikeler karşısında daha güçlü, daha düzenli savunma imkânı da vermiştir. "Bir arada yaşama" ifadesi, "yerleşik hayat sürmek" olarak algılandığında, insanların köy, kasaba ve şehir diyebileceğimiz yerleşim birimlerinde toplanmalarını anlamak gerekir. Vico'ya göre, bu "birlikte", "bir arada" yaşama isteği, tanrısal inayetin bir ifadesidir. Bu inayet sayesinde insanlar yeryüzünde vahşi bir yaşam sürerek yok olup gitmekten kurtulmuş, topluluk oluşturabilme yetisiyle hayata daha güçlü bir bağla bağlanabilmişlerdir. Birlikte yaşamak demek, bir düzen ve yasa içinde yaşamak demektir. Tanrısal inayet de, en iyi şekilde Tanrı'dan insan topluluklarına gelen mesajlarda ortaya çıkmıştır ve o yalnız bir arada yaşama duygusu vermekle kalmamış, bir düzen oluşturabilmenin ilkelerini de vermiştir. Böylece insan ve Tanrı arasında, sadece iman düzeyinde değil, yeryüzüne bağlanma, bir kültür ve uygarlık oluşturabilme konusunda da doğrudan bağlantı oluşmuştur.

2. Kültüre ve Medeniyete Doğru

İnsanlar dağınık halde yaşarken mi yerleşik hayata geçmişler, yoksa yerleşik hayattan dağınık bir yaşam sürmeye, oradan yeniden yerleşik bir hayata mı geçmişlerdir? Vico'nun tufanla başlayan tarih anlayışında, Nuh'un oğulları, topluluk halinde, yerleşik bir hayat sürerken, ailelerini dağıtmalarıyla birlikte "vahşi yeryüzü ormanına" dağılmışlardır. Böylece aile, evlilik, defin gibi medeniyetin kurum ve törenlerini de unutmuşlardır.

Marksizme göre "ilkel komünist" toplum olarak nitelendirilen avcı ve toplayıcı toplumlarda aile kavramı yoktur. Bu toplumlarda yerleşik bir hayat oluşmamıştır. Oradan oraya dolaşıp durmakta, konup göçmektedirler. Erkekler avcılık ve toplayıcılık işini yaparken, kadınlar yönlendirici konumda bulunurlar. Bu toplumlarda birleşme, üreme ve çoğalma karılık ve kocalık bağı içinde gerçekleşmez. Bir aile bağı oluşmadığı gibi bir soy bağı da oluşmaz. Yerleşik hayata geçmekle özel mülkiyet, toprakların bölüşümü ile de aile ortaya çıkmıştır.[7] Bu bakış açısında, yerleşik hayat, özel mülkiyet ve aile kurumu arasında bir koşutluk gözetilmiştir. Fiziksel anlamda güçlü kuvvetli olanlar, verimli toprakları, güzel kadınları kendilerine ayırmış, zayıf olanları da köleleştirmişlerdir. Böylece feodal bir yapılanma ortaya çıkmıştır. Din de bu düzenin devamı için manevi bir denetim aracı olarak kendini göstermiştir: Masum ve güçsüz kitle, dini otorite tarafından, cennet ve cehennem kavramlarının ikna edici gücü ile itaate, razı olmaya, katlanmaya, boyun eğmeye zorlanmışlardır.

---

[5] Giambattista Vico, *a.g.e.*, s., 24, 47.
[6] Giambattista Vico, *a.g.e.*, s., 24, 28.
[7] Bkz. Zubritski, Mitropolski, Kerov, *İlkel Topluluk, Köleci Toplum, Feodal Toplum,* çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara, 1979, s. 56-57, vd.

Bu bakış açısında aile, yerleşik hayat, şehirleşme (*medenileşme*) bir arada düşünülmüştür. Buna göre insan yerleşik hayata geçmeden aile olamamış, aile olmadan yerleşik hayata geçememiş, yerleşik hayata geçmeden şehirler oluşmamış, şehirler oluşmadan da medenileşme gerçekleşmemiştir. Arapça "şehir" anlamına gelen "medine"den türeyen medeniyet, Batı dillerinde de benzer bir anlama sahiptir: "Civis", "civitas", "civilisation" gibi kelime ve kavramlar, tıpkı Arapçada olduğu gibi, şerhleşme ile medenileşme arasında bir koşutluk ortaya koymuştur. Bu adlandırmanın temelinde, avcı ve toplayıcı yaşam biçimi ile kültürün gelişmeyeceği, medeniyetin yerleşik hayata geçme ve şehirleşme ile ortaya çıkabileceği anlayışı bulunur. Buna göre, konargöçerler, bir kültür ve uygarlık ortaya çıkaramaz, bir mimari tarz ortaya koyamaz, eğitim kurumları oluşturamazlar; yazılı kaynaklar, bilimsel ve felsefi eserler üretemezler. Başlıca kaygıları gündelik yiyeceklerini çıkarmaktır. Gündelik yaşarlar, gündelik eylemlerde bulunurlar. Oysa uygarlık her zaman "geleceğe kalma, geleceğe yönelme" duygusunu kendi içinde taşır. Bu nedenle insan toplulukları yerleşik hayata geçmeden, kültür ve uygarlık oluşturamamışlar, tıpkı hayvan sürüleri gibi doğup yaşayıp ölmüşlerdir. Geride bir şey kalmamıştır onlardan. Öyle ki, Vico'nun dediğine bakılırsa, defin âdeti olmadığından bir mezarları bile olmamıştır. Ölüler, düştükleri yerde öylece çürümeye bırakılmıştır. Defin, toprağa bağlanmanın, yerleşik hayata geçmenin, medenileşmenin açık işaretlerinden biridir.

Kültür ve medeniyetin oluşması yerleşik hayata, bu da tarım toplumuna (*culture*) geçmekle olmuştur. Tarım toplumuna geçen, kültür toplumuna geçmiştir. Kültür, doğada olmayanı doğaya eklemektir. Avcı ve toplayıcı toplum, doğaya bir şey eklemez, doğada olanı toplar. Gündelik yiyeceğini mevcut ortamdan çıkarır, sonra başka yerlere doğru hareket eder. Oysa ekip biçme kültürü, doğaya, doğada olmayan bir şeyi eklemektir. Taşı taş üzerine koymaktır, ağaçtan saban yapmaktır, ev yapmaktır, evlerden şehirler oluşturmaktır, şehri bir düzen ve yasa içinde yönetmektir, belirli fikirler ve düşünceler üretip bir değerler sistemi oluşturmaktır. Bütün bunların kökeninde, avcılık ve toplayıcılık kültüründen tarım kültürüne geçiş rol oynar. Yapılan arkeolojik kazılar sonucunda bu çabanın M.Ö. 10.000 yıllarına kadar geri gittiği söylenmektedir. Urfa Göbeklitepe höyüğünde yapılan kazılarda bulunan kalıntılar, yerleşik bir hayata geçmenin izlerini taşımaktadır.[8] Yontulan büyük taş kütleler, bu kütleler üzerine kazınan şekil ve figürler, paganist bir inanışın, yerleşik bir hayatın kökleri olduğunu göstermektedir.

Yakından bakıldığında, yapılan tarih sınıflandırmaları (tarihsel dönemler), belirli bir dünya görüşünün ifadesi olarak da görülebilir. Bu dünya görüşlerinden bazılarına göre, insanlık belirli bir evrimle insan olmuştur. Buna göre, iki ayak üzerinde durmak (*homo erektus*) insan olma yolunda güçlü bir aşamadır. Alet yapan insan (*homo faber*) evrim sürecinde bir başka önemli aşamayı oluşturur. Düşünen insan (*homo sapiens*) ise insan olma yolundaki ileri bir aşamayı gösterir. İnsanın, tinsel evrimi de, tarihsel dönemler içinde sürüp gitmiştir: Yontma taş devri, cilalı taş devri, tunç devri, vb. İnsanlığın geçirdiği söylenen bu aşamalar, Vico'nun tarih anlayışı ile de bağdaştırılabilir: İnsanlığın vahşi yeryüzü ormanındaki gelişimi, düzenli topluluktan dağınık yaşama biçimine, oradan mağaralara, tekrar yerleşik hayata ve şehirlere geçişi ifade eder. Buna göre Nuh'un oğulları ailelerini dağıtıp yerleşik düzenlerini bozduktan sonra yeniden topluluk haline gelmeleri, tarih içinde uzun bir yolculuğu gerektirmiştir. Evrimci ve materyalist yaklaşıma göre insan belirli bir evrim içinde şehre, medeniyete ulaşmıştı. Vico'nun yaklaşımına göre ise insan başlangıçta zaten yerleşik bir hayat sürmekteydi, belirli bir düzeni ve aile birlikleri vardı. Daha sonra serbest ilişkiler peşinde ailelerini dağıtmak, düzenlerini bozmak suretiyle Tanrı ile olan ilişkilerini kesmişler, birlikte yaşama duygularını yitirmişlerdir. Yeniden toplum haline gelebilmeleri, birlikte

[8] Bkz. Matthias Schulz, "Cennet Rehberi", çev. Ahmet Arslan, *Beyaz Gemi Kültür ve Sanat Dergisi*, yıl: 2008, sayı: 15, s. 13-17.

yaşama duygusu kazanabilmeleri, belirli tarihsel evreler içinde olmuştur. Vico'ya göre bu da tanrısal inayetin açık bir ifadesidir.

Agustinus, tarihi, Adem'in yeryüzüne düşmesi ile başlatır. Adem'in bakışı yeryüzüne değdiğinde, tarih de başlamıştır. Bu yaklaşıma göre, Adem, ilk insan ve ilk peygamber olarak, belirli bilgiler (kavramlar), talimatlar, emirlerle yeryüzündeki varoluş konusunda aydınlatılmıştı. Onun hayatı, yerleşik bir hayattı. Habil ve Kabil'in hikâyesine bakılırsa, oğullardan Kabil, kurban olarak "ekin" sunmaktadır. Habil ise hayvanlarının en iyilerinden birini kurban etmektedir. İnsanlığın bu ilk halinde, hayvanın ehlileştirilmesi ve topraktan ekin biçilmesi, yani bir tarım ve hayvancılık kültürü söz konusudur.[9] Bu da insanlığın kökeninde, yerleşik bir hayatın olduğunu göstermektedir. Vico'nun, medeniyetin belirtisi olarak gördüğü evlilik ve defin törenleri ile aile kurumu, daha Adem'in çocukları ile birlikte başlamıştır. Kıssadan da anlaşılacağı üzere Habil ve Kabil arasındaki anlaşmazlık "evlilik" konusunda ortaya çıkmış, kurban olarak "hayvan" ve "ekin" sunulmuş, yeryüzünün ilk cinayeti ve aynı zamanda ilk ölümü gerçekleştiğinde cesedin ne yapılması gerektiği konusunda bir karganın bir başka kargayı toprağa gömme edimi örnek alınarak ilk "defin" olayı gerçekleştirilmiştir.[10] Aile, defin, evlilik gibi medeni işaretler, daha insanlığın kökeninde ortaya çıkmıştır. Bu ilk yerleşimlerden kalıntıların kalmaması gayet doğaldır; zira kullanılan doğal malzeme, terk edildikten kısa bir süre sonra yeniden doğaya karışmakta, doğanın bir parçası haline gelmektedir. Devasa yapıların, görkemli binaların ortaya çıkabilmesi için, binlerce kişinin iş gücüne, büyük maddi kaynaklara ihtiyaç duyulduğundan, bu tür yapılar ancak M.Ö. 3000'lerde ortaya çıkabilmiş, bu yapıların yapımında yüz binlerce işçi ve usta kullanılmış, taş ve mermer ocaklarında yıllarca süren faaliyetlerde bulunulmuştur. Bu da, paganist bir inancın altında gerçekleşmiştir. Zira tek tanrılı dinlerin insanın faniliğini vurgulayan mesajları, görkemi ve tanrılaşma arzusunu kırmıştır. Yüz binlerce kölenin, ustanın, bilginin, ölüm pahasına, yıllarca uğraşarak oluşturdukları bu anıtsal yapılar, ancak fani bir benliğin dünyasal sınırlar içinde sonsuzluk arayışı olarak görülebilir. Bu nedenle kölelik sistemi, paganist toplumlarda (sözgelimi Antik Mısır, Antik Yunan, Antik Roma) daha ileri boyutlarda ortaya çıkmıştır. Zira bir benliğin tanrılaşma çabası, her zaman daha fazla maddi güce, daha fazla görkeme, yani daha fazla köleye, daha fazla şiddete ihtiyaç duymuştur.

3. Antik Kentlerin Oluşum ve Biçimlenişi

Antik kentleri ortaya çıkışını "oluşum" ve "biçimleniş" açısından ele alabiliriz. Oluşumda fiziksel (coğrafi ve mekânsal özellikler), biçimlenişte ise kent sakinlerinin zihniyetleri, dünya algıları, inanış ve yaşayış biçimleri etkili olmuştur. Antik şehirler, ulaşım koşulları, su kaynakları, savunmaya olan elverişliliği dikkate alınarak kurulmuştur. Sözgelimi, antik Mısır'ın oluşumunda Nil'in rolü açıktır. Mezopotamya havzasında ortaya çıkan antik kentler, Fırat ve Dicle nehirlerinin şefkatli kollarında filizlenmişledir. Suriye ve Lübnan kıyıları deniz taşımacığının, bu bölgedeki ormanlar da gemi yapımcılığının zengin kaynaklarını oluşturmuştur. Antik kentlerin birçoğu da bu yazgıyı paylaşır. Sümer, Mısır, Fenike, Asur, Antik Yunan, Roma coğrafyanın, fiziksel mekânın antik kentlerin oluşumuna etkisini örneklemek için gösterilebilir.

Şehir, yerleşik hayata geçmenin üst düzey bir ifadesidir. Şehir, bir yönetim ve organizasyon içinde olmaktır. Zarafettir, güzelliktir, kolaylıktır, uygarlıktır. İnsan tini en iyi şehirde cisimleşir: bilim, felsefe, sanat, mimari, estetik, edebiyat, şiir, en iyi şehirde varlık kazanır. İnsanın insanla olan adalet ve hukuk temeline dayalı insanca ilişkisi en iyi şehirde ortaya çıkar. Şehir hukuktur, yasadır, yönetimdir, güçtür, güvenliktir. Şehir kalptir; gücün

[9] Adem karısı Havva ile yattı. Havva hamile kaldı ve Kayin'i doğurdu. "RAB'bin yardımıyla bir oğul dünyaya getirdim" dedi. 2 Daha sonra Kayin'in kardeşi Habil'i doğurdu. Habil çoban oldu, Kayin ise çiftçi. 3 Günler geçti. Bir gün Kayin toprağın ürünlerinden RAB'e sunu getirdi." (Tekvin: 4. Bölüm)

[10] Kur'an-ı Kerim, 5: 27-31.

kuvvetin bünyeye dağıldığı merkezi organdır. Paylaşma, dayanışma, bölüşme yeridir. Şehirli paylaşarak, dayanışma içinde, yazılı ve sözlü kurallar içinde yaşar. Doğada yaşayan kişi ise nerdeyse tüm ihtiyaçlarını bizzat kendisi üretmek durumundadır.

Tek tanrılı (*semavi*) uygarlıklar, kaynağını aşkın bir Tanrı inancında bulurlar. Paganist inanç biçimlerinde ise aşkın bir tanrı inancı söz konusu değildir. Semavi uygarlıklar, Tanrı ile bağlantılarını koruyan ve sürdüren uygarlıklardır. Semavi uygarlıkların içinde Yahudi, Hıristiyan ve İslam; pagan uygarlık başlığı altında ise Sümer, Mısır, Asur, Akat, Yunan, Roma toplumlarının oluşturduğu kültürleri sayabiliriz. Antik şehirler, bu iki geleneğin izlerini taşırlar. Tıpkı insanlar ve uygarlıklar gibi kentler de bu iki uygarlık ve inanış biçimi arasında gidip gelmiş, bu iki geleneğe göre şekillenmişlerdir. Bu anlamda hiçbir antik kent, saf, tek bir uygarlığa, tek bir kavme, tek bir dile ve inanışa ait değildir. Onlar defalarca yakılıp yıkılmış, defalarca yeniden yapılmışlardır. Tabii ki bunlar birden olmamış, tarihin yavaş ve ağır devinimi içinde, yüzyıllar, binyıllar içinde olmuştur. El değiştirmeler esnasında kentlerin karakteri de değişmiş, her defasında yeni adetler, yeni töreler, yeni inanışlar, yeni dil ve kültürler kazanmışlardır. Kuşkusuz, hiçbir birey, kentlerin bu dönüşümünü gözlemleyememiştir. Çünkü bir asır, bir kentin tarihinde hiçbir şey değilken, bir insan ömrü açısından her şeydir. Antik kentlerden bazıları, ırmakların kuruyup yok olmaları gibi binlerce yılın yorgunluğuyla toprak altına çekilmiştir. Bazıları da, "karakter" değişimine uğrayarak zaman içinde evrimini sürdürmüştür. Karakter değişimine karşın, yine de geçmişin izlerinin bütünüyle silindiği söylenemez. Bu nedenle antik şehirlerde yaşanan varoluşsal bağlam içinden geriye doğru bakıldığında pek çok uygarlığın izinin birbirine karışmış olduğu görülebilir. Sözgelimi bir mabedin yeniden yapılandırılarak farklı bir inanışın mekânı haline getirilmesi, pek çok yerde görülebilir. Kentlerin belleğinde, farklı insan ve simgelerin bir arada yaşaması gibi, uygarlıklar da bir arada yaşar. Tıpkı insanlar gibi kentler de anımsar, geçmişin izlerini kendi hafızalarında muhafaza ederler. Hilmi Yavuz, *Taormina*'da şöyle der: "Kentlerin de bellekleri vardır elbet. Bir kenti yok etmek isteyenlerin önce bu belleği yok etmeleri gerekir."[11] Gaston Bachelard da *Mekânın Poetikası'*nda şu cümleye yer verir: "Mekân, peteklerinin binlerce gözünde, zamanı sıkıştırılmış olarak tutar. Mekân bu işe yarar."[12]

4. Antik Havzalar

Tarihsel dönemler bir anda bitip bir anda başlamaz, bir dönemden başka bir döneme geçiş uzun zaman alır. Bununla birlikte dönemleri birbirinden ayırmak için belirli zaman aralıkları koymak tarihçilerin işlerini kolaylaştırır. İnsanlığın başlangıcından erken Ortaçağa kadar olan zaman dilimi "antik tarih" olarak adlandırılır. Antik tarihin bitiş çizgisi olarak da Batı Roma İmparatorluğunun 476'daki çöküşü gösterilir. Buradan hareketle söylersek, antik tarih içinde ortaya çıkan kentlere de antik kentler dememiz uygun düşer. İnsan topluluklarının yaşadığı bölgelerde, antik yerleşim birimleri de ortaya çıkmıştır. Antik kent havzalarını, coğrafi bir sınıflama içinde verecek olursak: (1) Doğu Asya (Çin, Türk, Japon) havzası, (2) Orta ve Güneybatı Asya (Hint, İran, Asur, Babil, Mezopotamya, Sümer, Urartu, İsrail) havzası, (3) Avrupa ve Akdeniz (Mısır, Yunan, Roma) havzası, (4) Amerika (Aztek, İnka, Maya) havzası. Kavimlerin gelip geçtiği, uygarlıkların oluştuğu bu havzalarda sayısız antik kent de otaya çıkmış, bunlardan bazıları günümüze kadar ulaşabilmiş, kimilerinin içinde hala yaşanmakta; bazıları bir gezi alanı, bazıları toprak altında, keşfedilmeyi beklemekte.

Bir antik kent kavramının eski zamanlara ait olmasının yanında bir takım belirleyici ve ayırıcı özelliklerinin de olması gerekir. Bunlardan ilki bir "mimari alan" olarak ortaya çıkmalarıdır. Bu mimari, çoğu kez inanış biçimlerine göre biçimlenen bir yapılanmayı ifade eder. Çok tanrılı inanışlardan tek tanrılı inanışlara, yaşama ve ölüme dair pek çok düşüncenin

[11] Hilmi Yavuz, *Üç Anlatı*, Can Yayınları, İstanbul, 1995, s. 42.
[12] Gaston Bachelard, *Mekanın Poetikası*, çev. Aykut Derman, Kesit Yayıncılık, İstanbul, 1996, s. 36.

izini sürebiliriz bu kentlerde. Dini mimari, antik kentlerin en görkemli mimari tarzından birini oluşturur. Paganist inancın egemen olduğu antik bölgelerde tapınaklar ve bu mekânların tezyinatı, inandıkları tanrıların, dolayısıyla devletlerinin ve toplumlarının gücünü temsil etmesi açısından oldukça etkileyici ve büyüleyici bir şekilde yapılmışlardır.[13] Mimari alanlar içinde yalnız dini mekânlar yoktur, yönetim erkinin yaşadığı saraylar ve yerleşkeler de söz konusudur. Sözgelimi Babil şehri, büyüleyici binaları, göklere doğru yükselen kuleleri, cennet tasvirlerine giren asma bahçeleri ile ünlenmiştir. Görkemli sarayları, düzgün sokakları ve hedonist yaşam birimiyle zevkin, eğlencenin, estetiğin simgesi durumundadır. İnsan hayalini zorlayan bu dizayn, cennet tasvirlerinin de esin kaynağı olmuştur. Aynı görkem diğer antik kentler için de söz konusudur. Mısırlıların Teb'i, Sümerler'in Ur'u, Asurluların Ninova'sı, Romalıların Roması gibi; her krallığın, her yönetimin kendi gücünü ve görkemini simgeleyecek mimari eserleri olmuştur. Nippur'un, Babil'in, Kadeş'in, Sidon'un, Atina'nın, İonya'nın (Efes, Milet), İskenderiye'nin, Kudüs'ün, Roma'nın ve tabii ki diğer antik kentlerin de bu görkemden pay aldıkları söylemek gerekir. Bu mimari yapılanma en çok dini mekânların oluşumunda ve yönetim erkinin yaşadığı saraylarda ve benzeri görkemli mekânlarda kendini göstermiştir. Bu mekânlar, tasarımı, büyüklüğü, ihtişamı ve göz alıcılığı ile yönetim erkinin gücünü yansıtmayı da amaçlarlar. Bu nedenle dışarıdan bakanlarda bir hayranlık, korku ve itaat duygusu uyandıracak şekilde dizayn edilirler.

Dini ve sivil mimari açısından antik kentlere baktığımızda, her iki mimarinin de çoğu kez bir arada, birbirine karışmış şekilde kullanıldığını görürüz. Zira yönetim erkini elinde bulunduran kişi, sözgelimi firavun, aynı zamanda dini inanış açısından da bir otorite durumundadır. Onun yerleşkesi; sarayı, mabedi, mezarı ile bir bütündür; mimari tarzlar arasında belirgin farklar yoktur. Tek Tanrılı dinlerde, dini mimari belirli bir görkem ve "yüce" duygusu içinde ortaya çıksa da, ortak yaşama alanlarında bulunurlar. Toplu ibadet mekânları, ne kadar görkemli olsa da, halkın bir arada, beraberce bunabilecekleri ortamlardır.

Antik kentlerin ayırıcı çizgilerinden bir başkası da bilim, sanat, felsefe tarihi açısından değer arz etmeleridir. Buralarda yaşayan insanların bilme edimine karşı olan ilgileri, genel anlamda gündelik hayatta karşılaştıkları pratik sorunlar çerçevesinde olmuştur.[14] Sözgelimi hastalıklar, tarım işleri, dini günler, yağışların ve sel baskınlarının takip edilmesi, anıtsal binaların inşası, yönlerin tayin edilmesi, sayılar, hesaplamalar gibi gündelik sorunlar, insanları bilmeye, bilgiyi üretmeye sevk etmiştir. Mısır'da Nil nehrinin taşmaları, ölüleri mumyalama geleneği, piramitlerin inşası, belirli bir geometri, tıp, astronomi, kimya, botanik ve mekanik bilgisini zorunlu kılmıştır. Astronomi (astroloji), matematik, geometri, tıp, mimari gibi bilim ve sanat dallarının ilk nüveleri, büyü ve sihirle karışık da olsa, antik kentlerde ortaya çıkmıştır. Gerçekten de Hintlilerin, Çinlilerin, Sümerlilerin, Fenikelilerin, Mısırlıların, Akatların, Babillilerin, Asurluların, Yunanlıların antik kentleri; matematik, astronomi, tıp konularında ilk bilimsel çalışmaların yapıldığı yerlerdir. Buralarda kozmogoniler, teogoniler, mitolojiler, efsane ve masallar bir izah, bir cevap biçimidir. Onlar yaratılış, türeyiş hakkındaki sorularını, ürettikleri mitolojilerle, masallarla, sihirsel ve büyüsel zihniyetle cevaplamaya çalışmışlardır.

---

[13] Dostoyevski, *Ecinniler*'de materyalist Şatov'un dilinden, bir devletin ancak inandığı tanrı kadar güçlü olabileceğini söyler. Bu nedenle "güçlü tanrı imajı", devletler ve toplumlar tarafından önemsenmiş; devletler ve toplumlar kendi tanrılarını yüceltmek için görkemli tapınaklar yaptırmışlardır. "Bütün uluslar tarihlerinin her döneminde tanrılarını, kendi biricik tanrılarını aramışlardır. … Ulus Tanrı'nın bedenidir. Eğer kendi tanrısı varsa, bir ulus kendi tanrısıyla dünyayı yeneceğine ve bütün öteki tanrıları kovacağına inandığı sürece gerçek bir ulustur. Bütün büyük ulusların inancı bu olmuştur. Hiç değilse tarihte belli bir rol oynamış ve insanlığa yol göstermiş olan ulusların." (Dostoyevski, *Ecinniler*, cilt: I, çev. İsmail Yergüz, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1984, s.286-287).

[14] Bkz. Colin A. Ronan, *Bilim Tarihi*, çev. E. İhsanoğlu. F. Günergun, Tübitak Yayınları, Ankara, 2005, s. 8, 10, 14, vd.

Antik şehirlerde bir yazı kültüründen de söz etmek gerekir. Yazı, iki olgunun bir araya gelmesidir. Kuşkusuz öncelikle, sesleri, simgeleri, anlamları ifade edecek bir alfabenin bulunmuş olması gerekir. Bu ise oldukça ileri bir uygarlığı ve anlayışı gerekli kılar. Her kavim bir alfabe geliştirememiş, farklı kavimlerden aldıkları alfabelerle kendi duygu ve düşüncelerini ifade edebilmişlerdir. Yazı olayında gerekli olan ikinci malzeme ise üzerine yazının yazılacağı objelerdir. Bu yazı objesi papirüslerden (Nil kıyılarında yetişen kamışların içindeki süngerimsi maddeden yapılan kâğıt), kil tabletlere, taş yüzeylerinden bakır levhalara varıncaya değin bir çeşitlilik gösterir. Sözgelimi Mısır'daki papirüsler ve hiyeroglifler, Sümerlerin kil tabletleri, Asurların kil ve bakır levhaları, Fenikelilerin alfabeleri ünlüdür. Memfis'te, Teb'de, Gize'de, Ur'da, Babil'de, Ninova'da, Atina'da ve diğer antik kentlerde yazılan yazılar, günümüzde geçmişin tanıklığını yapan en önemli belgeler durumundadır. Sözgelimi M.Ö 669'da taç giyen Asurbanipal, kendisini kötülüklerden de uzak tutması dileğiyle yazı tanrısı Nabu'ya bir kütüphane sunmak istemiş, Babil'e haber göndererek Sümerler'den, Akatlar'dan, önceki Asur dönemlerinden kalan tabletlerin kopya edilerek Ninova'ya gönderilmesini istemiştir. Bu istek üzerine onlarca kâtip işe koyularak çivi yazısıyla "eski hayat hikâyeleri ve törenleri, dua ve ilahileri, çamurdan yapılmış tabletler üstünde yazmaya başlamışlar; böylece Akat, Sümer ve başka birçok yazıtları kopya ederek zengin bir metin koleksiyonu oluşturmuşlar ve bu koleksiyonu yazı tanrısı Nabu'ya adamışlardır. 1849'dan itibaren arkeologlar, Ninova'da kurulan bu kütüphanenin yıkıntıları arasından çoğunluğu tıp, kehanet, astroloji ve sihirden söz eden yaklaşık otuz bin tablet çıkarmışlardır. Bugün İngiltere'de bulunan bu tabletler arasında yaratılışı ve tufanı anlatan tabletlerin bulunduğu da söylenmektedir.[15]

Antik kentler, uygarlık kenti olma yolunda gelişim kaydetmiş olan kentlerdir. Uygarlıklar kenti olmak, günümüzdeki ifadesi ile "çok kültürlü" bir yapıya sahip olmak demektir. Sokaklarında farklı dillerin, farklı renklerin, farklı inanışların bir arada, yan yana ve iç içe yaşaması demektir. Kültürler arasında verimli bir diyaloğun, iletişim ve etkileşimin olması demektir. Farklılığın zenginlik olması demektir. Uygarlıklar şehri olmak, kültürlerin birbirini yok ettiği değil, birbirlerini beslediği, geliştirdiği bir ortam içinde olmak demektir. Uygarlıklar şehri olmak demek farklılıkları bir hoşgörü havası içinde, yadırgamadan, yok etmeden, yabancılaştırmadan yaşatabilmek demektir. Uygarlıklar şehri olmak demek, kültürlerin birbirlerine "yazılmış" olmaları demektir, kültürleri kendi içinde barındıran bir "kader" olmak demektir. Hoşgörü her zaman, her dönemde ve her antik kentte ortaya çıkmamıştır; renklerin, farklılıkların birbirini yok etmeye çalıştığı zamanlar da yaşanmıştır. Ama antik kent, barındırdığı zengin kültürel doku ile uygarlık kenti olmayı hak eden bir yer olarak görülebilir.

5. Örnek Bir Kesit: Avrupa ve Akdeniz Havzası

Avraupa ve Akdeniz havzasında pek çok antik yerleşim birimi vardır. Ancak bunlardan üç tanesi öne çıkar: Mısır, Yunanistan, Roma. Mısır, antik şehirlerin oluştuğu bir bölgedir. Yalnız piramitleri ile değil, yazının, kitabın, kütüphanenin, arşivin kaynağı olmasıyla; takvimi, papirüs'ü, astronomisi, tıbbı ve geometrisi ile günümüz insanının hayranlığını uyandırmaya devam ediyor. M.Ö. 4000 yıllarında ayrı bölge ve yönetimlerden oluşan Mısır birleşerek 2000 yıldan fazla süre birleşik halde kaldı. Bu süre çeşitli krallık dönemlerinden oluşmakta, bu dönemler çeşitli sülale ve krallıklar tarafından yönetilmiştir. Yönetim sülalelerin elindeydi. Memurlar (*kâtipler*) hiyeroglif yazısını kullanmaktaydılar. Yönetim büyük tapınaklar etrafında konumlanan yerleşkelerden oluşmaktaydı. M.Ö. 3000'li yıllardan başlayarak piramitlerin yapılmaya başlanması; belirli bir matematik, geometri, astronomi, mühendislik ve mekanik bilginin mevcudiyetine de tanıklık eder. Mısır köleci bir toplumdur.

[15] Bkz. Ephrem-İsa Yousif, *Kadim Günlerin Cenneti Mezopotamya*, Avesta Yayınları, İstanbul, 2004, s. 66.

Özellikle piramitlerin, tapınakların ve heykellerin yapımında, dönemin sanatkârlarının, kâhinlerin, bilginlerin, yanında yüz binlerle ifade edilen kölelerin de önemli payı vardır. Bu görkemli mimariyi, Hegel bir sanat biliminin tarihini ve temellerini araştırdığı *Güzellik Tarihi ve Metafiziği* girişiminde, sanatsal hakikatin (*idenin*) geçirdiği evreleri simgesel (*sembolik*), klasik ve romantik olarak nitelendirir. İdenin cisimleştiği, göründüğü duyusal ve imgesel bir tarzdır her aşama. Saltık idenin duyular dünyasındaki görünüşüdür. Bir hakikat olarak dışlaştığı sanatsal evrelerden olan simgesel sanat evresine örnek olarak Mısır mimarisini, piramitleri gösterir ve şöyle der: "Piramitler içlerinde İde'nin o derinliğini, içselliğini saklayan koskocaman kristallerdir. Doğanın köklü edimselliğinden ayrılan bu derin içsellik bize orada olduğunu duyumsatır ve bir sanat ürünü olarak dışsal bir forma bürünür. Onların tüm anlamı da bu ilişkiye, içsel derinlik ile doğanın edimselliğinin ilişkisine dayanır."[16]

Mısırda bazı önemli antik kentler vardır. Teb, Memphis, Gize, Feneri, İskenderiye bunlardan bazılarıdır. Yalnız piramitler değil, sfenksler, devasa heykeller, göz kamaştırıcı saraylar; binlerce yıllık antik mısır tarihine, yüz binlerce kölenin, ustanın, sanatkârın emeğine ve belki en önemlisi insandaki devasa ölümsüzlük isteğine tanıklık eder. Onlar, sonsuzluğu, sınırsız hayatı arayışın görkemli ifadeleri olarak görülebilirler. Ne var ki, sonsuzluk anlayışı aşkın değil, dünyasal bir anlam taşıdığından, bedenin sonsuzluğu olarak da öne çıkmış, bunun ifadesi olarak ölüler, özellikle de yönetim kademesinde bulunanlar, Mısır halkının cisimleştiği beden olarak mumyalanmışlardır. Böylece kral/firavun, yalnızca kendi tek varlığı olarak değil bütün Mısırı temsil eden külli bir tin olarak sonsuz yaşama geçmiştir. Piramitlerin ve mumyalama sanatının anlamı bu olabilir.

Antik Yunan'da, Atina'da ise Mısır'daki yazının ve arşivin aksine, Derrida'nın da üzerinde durduğu gibi söz (logos) merkezli bir kültür vardır. [17] Logos, bütün Batı felsefesinin temelini oluşturur. Atinalılar, sadece yazmaya değil güzel konuşmaya, hitabete de eğilimli olmuşlardır. Konuşarak felsefe yapmanın örneği Sokrates'tir. O, yazmayı istememiştir. Zira yazı, her zaman yanlış anlaşılmaya, layık olmayanların eline geçmeye müsaittir. Yaşanan anda, somut bir ortamda, agorada örneğin, konuşma başlar. Sofistlerle birlikte başlayan retorik, bir "ikna etme" sanatı olarak öne çıkar. Platon'un *Gorgias* ve *Phaedrus* diyaloğu bu sanat hakkındadır. *Gorgias* diyaloğunda retorik bir "ikna etme sanatı" olarak tanımlanır, ikna etme sanatı olarak retoriğin ne olduğu ve ne anlama geldiği tartışılır. Aristoteles de, *Retorik* adlı kitabında, konuşma sanatının anlamından ve ilkelerinden söz eder.

Atina bize ilk önce güzel konuşma, ikna etme sanatının icra edildiği bir şehir olarak görülür. Bu şehirde konuşma bir sanat haline gelmiştir. Bu sanatın ve merakın felsefenin, derin düşüncenin gelişmesinde büyük bir payı olduğu söylenebilir. Dönemin filozofları, söz söylemenin yüceltildiği bu ortamda yetişmişlerdir. Bunun bir uzantısı olarak tiyatro da Antik Yunan şehirlerinin önemli fenomenlerinden biridir. Sahneye çıkıp insanların duyacağı ve anlayacağı bir şekilde hitap etmek, sanata, felsefeye ve şehrin demokratik yönetimine olumlu katkılar sağlamıştır. Bu dönemde önemli tiyatro yazarları yetişmiş, olimpiyatlarda tiyatro eseri yazma yarışmaları düzenlenmiştir.[18] Söz söylemenin çeşitli yolları ve vesileleri vardır Antik Yunanda. Bu vesilelerinden biri de şölenlerdir. Bir şölenin nasıl yapıldığını Platon'un *Şölen* diyaloğundan izleyebiliriz. Şölen bir ziyafettir, ama sadece yenilen, içilen bir ortam değildir. Oturmasından konuşmasına varıncaya değin belirli kuralları olan bir entelektüel meclistir. Bu anlamda şölen, yemek içmek ve doymak için değil, belirli konuları konuşmak için düzenlenir. Şarap dökme, tanrılara övgüler sunma gibi özellikleriyle de dönemin inanç düzeyinde kısmen de olsa kutsiyeti olan bir toplantıdır; tıpkı tiyatroda olduğu gibi.

[16] Bkz. Nejat Bozkurt, *Estetik ve Sanat Kuramları*, Sarmal Yayınları, İstanbul, 1996, s. 143-144.
[17] Jacques Derrida, *Khōra*, çev. Didem Eryar, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2008, s.58.
[18] Bkz. Platon, Şölen, çev. S. Eyüboğlu – A. Erhat, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1995, s. 25.

Tiyatro konusunda en önemli kalıntılar Antik Yunan şehirlerindedir. Gerçekten de Tanrılar, mitoslar hakkındaki anlatımlarla tiyatrolar, aynı zamanda dinsel bir nitelik de taşırlar. Burada bir yandan sosyal-sanatsal bir ortam oluşurken, öte yandan da tiyatroların eğitici işlevi üzerinde durulmaktaydı. Aristoteles'in *Poetika*'sı, tragedyaların insanların öfkelerini, şefkat ve merhamet duygularını taklit ederek onları ahlaksal yönden arındırdığını (*katharsis*), kötülükten nefret eder, iyiyi isteyen kişiler haine getirdiklerini söyler. Bütün bunları acıma, merhamet gibi duyguları harekete geçirmesi ve kişinin iç evreninde bir "arınma" oluşturmasıyla gerçekleştirir. Aristoteles, her zaman "hafifmeşrep" bir yön bulduğu komedyaları değil, verdiği soylu duygulardan ötürü tragedyaları öne çıkarır.

Antik Yunan kentlerinde öne çıkan durumlardan biri, kuşkusuz en önemlisi, felsefedir. Homeros ve Hesiodos'un destanları evrenin (*kozmogoni*) ve tanrıların (*teogoni*) oluşumu ile ilgili izahlar sunuyordu. Evrenin oluşumu mitolojik tarzda anlatılıyordu. Mitolojik olana soru sorulmaz, kendisinden mantıksal, gerçekçi cevaplar beklenmez. Evrenin, varlığın ilkesinin merak edildiği bu dönemde, Thales, mitoslardan ayrılarak var olanı, kendi kendisiyle açıklamak isteyen bir tutum geliştirmiş ve varlığın ilkesinin "su" olduğunu söylemiştir. Bu var olanı var olanla açıklamak açısından bilimsel düşüncenin başlangıcı olarak kabul edilir. Anaksimenes, Anaksimandros, Herakleitos, Demokritos, Empedokles, Pythagoras, bütün bu filozoflar evren, madde konusundaki görüşleri olgunlaştırmaya devam etmişlerdir. Bu filozoflardan bir kısmı Ege kıyılarındaki Efes, Milet, Bergama gibi antik şehirlerde yaşamışlardır. Sofistlerle birlikte, antik Yunan kentlerinde, insan, ahlak, siyaset ve eğitim konularında da konuşulmaya başlanmıştır. Sokrates, Platon ve Aristoteles'le birlikte Yunan felsefesi zirve noktasına ulaşmıştır.

Antik Yunan kültürüne paganizmin etkileri derinlemesine sinmiştir. Vico'nun sınıflaması açısından bakıldığında, bu paganist toplum, Tanrı ile olan bağını kuramamış bir toplumdur. Buna karşın yine de zaman içinde bir arada yaşamanın yasalarını geliştirerek bir adalet düşüncesine (sözgelimi Solon yasaları) ulaşmışlar, ortaya bir uygarlık koyabilmişlerdir. Bu kültüre ilişkin felsefenin, sanatın, tiyatronun da derin bir şekilde paganist izler taşıdığını söylemek zor olmayacaktır. Bu inancın temelini, insan biçimci tanrı anlayışı oluşturmaktadır. Tanrılar doğmakta ve bozulmaktadır. Gündelik hayatta tanrıların etkisi olduğuna, meleklerin (*Moiralar*) insanların alınyazılarını eğirdiklerine, incecik ipliklerle, kader ağlarıyla hayatı şekillendirdiklerine inanılır. Cinselliğin bilinç düzeyine çıkmadığı, "günah" anlayışının oluşmadığı bir toplumdur söz konusu olan. Zira Kierkegaard'a göre ruh anlayışı, Tanrı inancıyla ortaya çıkar ve suç ancak Tanrı karşısında günah niteliği kazanır.[19] Bu nedenle Antik Yunan kültürünün ruh anlayışından, cinsellik anlayışından ve günah anlayışından yoksun olduğunu söyler. Bu kültür içinde ruhların yeniden cisimleştiğine inanılır. Bu nedenle sonsuzluk anlayışı da bulunmaz. Zaman dairesel bir döngü içinde kendini yineler. Başı ve sonu olan çizgisel zaman anlayışı da tıpkı cinsellik anlayışında olduğu gibi, Hıristiyanlığın Avrupa kültürüne bir armağanıdır.

İnsan biçimli tanrı inancı, bir ibadet biçimi olarak heykelcilik sanatının gelişmesine neden olmuştur. Mükemmel bir insan bedenine sahip olduğu düşünülen tanrıların heykellerinin yapılması, bulundurulması, kişilerle tanrılar arasındaki ilişkinin bir biçimi olarak görülmüştür. Hatta altın bir heykelciğin denize atılması, kişiyi kötülüklerden koruyan ve ruhunun öldükten sonraki biçimlenişlerinde kendisine fayda sağlayabilecek bir yol olarak görülmüştür. Dolayısıyla tanrılar ile olan ilişki daha çok dünya işlerine yöneliktir. Bir alışveriş ilişkisi olarak da düşünülebilir bu. Dua, adak, kurban ancak, bu ilişki biçiminin boyutlarını oluşturur. Dolayısıyla bir putperestin dualarında şöyle cümleler geçebilir: "Ey Zeus, beni krallığa eriştir… Ey Zeus, benim soğanlarımı, sarımsaklarımı yetiştir. Ey tanrılar, dilerim sizden

[19] Søren Kierkegaard, *Concept of Anxiety*, tr. Reidar Thomte, Princeton University Press, New Jersey, 1980, s. 65. Ayrıca bkz. Søren Kierkegaard, *Ölümcül Hastalık, Umutsuzluk*, çev. Mehmet Mukadder Yakupoğlu, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1997, s. 97-98.

babam çabuk ölsün." Bir başkası da, "ah karımın mirasına konabilsem! Kardeşime tuzak kuruyorum, dilerim sizden ey tanrılar, beni ele vermeyin!... Bana davamı kazandırın, Olympia şenliklerinde birinciliği nasip edin…"[20]

Kişilerle Tanrılar arasındaki bu ilişki biçimi, heykelciliği önemli ve ileri bir sanat (*techne*) haline getirmişti. Hegel'in klasik sanat dediği, sanatın evrelerinden ikincisini oluşturan süreç, Antik Yunan heykelciliğinde ortaya çıkar. "Klasik sanatta ideal içerik, duyusal imgesel malzemenin somut biçimde ifade edildiği en üst düzeyine ulaşmıştır. Bu yüzden İde, yalnızca klasik sanat formundaki duyusal alanda kendisini kendi evinde gibi görür. Bu anlamda klasik sanat sanatsal güzelliğin yetkin biçimini sunar. Burada İde, duyusal alandaki en uygun sunum düzeyine erişinceye değin tam olarak gelişir. Klasik sanata tıpatıp uyan örnek heykel olup Hegel'e göre antik yunanlıların yaptıkları heykeller insan formunu başarıyla ifade etmeleri bakımından yetkindirler. Çünkü yalnız insana formu duyusal yolla ve biçimlendirmeyle bize Tin'i ve İde'yi verebilir."[21]

Roma imparatorluğu, evrensel bir imparatorluk ideali peşinde koşan, bir dünya egemenliği düşleyen imparatorluklardan ilkidir. Sınırları çok geniş bir alana yayılmıştır. Devlet içinde kölelik müessesi önemli bir yer tutmaktadır. Çıkılan seferlerden binlerce köle ile dönülmüştür. Arenaları, buralarda yapılan vahşi gösterileri ile ünlenmiştir. Aynı zamanda "Roma hukuku" Avrupa uygarlığını oluşturan üçayaktan birini oluşturacak denli ileri bir anlayışı yansıtır. Bu hukuk Avrupa devletlerinin hukuk anlayışlarının da temelini oluşturmuştur. Roma toplumu, ilk zamanlarda paganist bir inanca sahipken, daha sonraları ilk zamanlarda mücadele ettiği Hıristiyanlığın etkisine girmiş ve 325 yılından itibaren resmen bu inanışı benimsemeye başlamıştır. Paganist dönemden kalma heykelcilik ileri derecededir. İnançlarla birlikte zihniyet, zihniyetle birlikte yaşama biçimleri değişmiştir.

Avrupa ve Akdeniz havzasındaki bir başka antik kesit Roma'dır. Roama'nın Romulus ve Remus ikiz kardeşler söylencesine dayanan bir kuruluş öyküsü vardır. (M.Ö. 6. yüzyıl). Daha önceleri bir köy olan, efsaneye göre kardeşini öldürerek şehrin ilk kralı olan Romulus'un adıyla anılmaya başlanan Roma şehri, Tiber nehrinin kıyısında kurulmuştu. M.Ö. 4. yüzyılda cumhuriyetle yönetilmeye başlanan Roma'da yönetim erki konsüllerin ve asillerden oluşan Roma senatosunun elindeydi. Giderek istilacı, fetihçi bir tutum sergilemeye başlayan Roma, İtalya'yı baştan sona kendi yönetimine kattı. Taranto, Kartaca, Sicilya, yapılan savaşlar sonucunda ele geçirildi. M.Ö. 2. yüzyılda Akdeniz tümüyle Roma'nın egemenliği altına girdi. Kölelik, ganimet, imparatorluğun sınırlarını genişletme çabaları, Roma'yı savaşçı bir güç haline getirmişti. M.S. 180'lere doğru imparatorluk toprak genişliği, ekonomi ve kültür bakımından doruk noktasına ulaştı. Toprakları 7 milyon km²'lik bir alana yayıldı. Bundan yüzyıl kadar sonra iktidar kavgaları nedeniyle imparatorluk çöküşe geçti ve 395 yılında Doğu ve Batı Roma olmak üzere ikiye ayrıldı. Doğu Roma (Bizans) başkenti Konstantinopolis oldu. Çok geçmeden Batı Roma İmparatorluğu dışarıdan gelen saldırı, istila ve yağmalamalara karşı koyamayarak ortadan kalktı. Doğu Roma İmparatorluğu ise Fatih Sultan Mehmet'in 1453'te Konstantinopolis'i alması ile ortadan kalktı.

Sonuç

Şehirler yüzlerce yılda oluşuyor ve yüzlerce yılda ortadan kalkıyor. Birdenbire oluşmuyor hiçbiri. Sel, deprem, kuraklık, lav altında kalma gibi doğal nedenler; savaş, göç, istila gibi sosyal, siyasi ve ekonomik nedenlerle şehirler kurulur ve aynı nedenlerle ortadan kalkar. Ama bu oluşum yüzlerce yıl içinde olduğu ve bir insan ömrüne sığmadığı için gelişim süreci bir bilinç tarafından tam olarak algılanamaz. Yavaş yavaş olup biter her şey; yaşayanların dikkatini çekmeden.

---

[20] Samsatlı Lukianos, *Seçme Yazılar*, Çev. Nurullah Ataç, Kültür Bakanlığı Yay., 1999, s. 362.
[21] Nejat Bozkurt, *a.g.e.*, s. 144.

Antik şehirler de uygarlıkların oluştuğu ve geliştiği şehirlerdir. İnsanlığın zaman içindeki uzun yürüyüşünün kilometre taşlarıdır onlar. Bir şehrin antik şehir olabilmesi için yalnız eski olması yetmez; kültürel sürecin, uygarlık çizgisinin bir yerinde bulunması da gerekir. Antik şehirler kültürün, bilimin, sanatın, uygarlığın, hukukun filizlendiği havzalardır. Mimarisi vardır: Bu mimari piramitlerde, antik tiyatrolarda, tapınaklarda olduğu gibi çoğu kez "şaşırtıcı", "hayret verici" bir şekilde, bir inanış biçimine bağlı olarak ortaya çıkar. İnanışlarda tarih içinde başlıca tek tanrılı inanışlar ve çok tanrılı (*paganist*) inanışlar olarak iki şekilde ortaya çıkmıştır. Bundan, ruh olarak birbirinden farklı iki tür uygarlık biçimi doğmuştur. Merkezinde tek tanrılı inanışın (*tevhid*) bulunduğu uygarlıklar ve çok tanrılı inanışın (*paganizm*) olduğu uygarlıklar. Bir üçüncü belirleyici olarak sanayi olgusu da katılabilir, ancak sanayi şehirlerinin kurulması çok yakın bir döneme rast gelmektedir. Bu nedenle genellikle tek tanrılı ve çok tanrılı inanışları, antik kenti biçimlendirici bir unsur olarak görmemiz gerekir.

Sonuç olarak söylemek gerekirse, antik kentler, tarihin şekillendiği, yaşanıp ortaya çıktığı yerlerdir. Onlardan her biri siyaset, kültür, sanat, felsefe ve bilim açısından önemli birikimlerin ortaya çıktığı mekânlardır. Her kavim oraya kendi öyküsünü yazmıştır, daha sonra gelenler yararlansın ve bırakılan yerden devam etsinler diye. Bu nedenle antik havzalar, insanlığın birikimlerinin toplandığı, işlendiği, geliştirilip aktarıldığı havzalardır. Bu arterler sayesinde insanlığın ruhu, ilk zamanlardan geleceğe doğru akmış ve akmaya da devam etmektedir.